

Леся Білик

Душі в екзилі

Роман-трилогія

ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

УДК 82-3
ББК 84.4(Укр)-4
Б61

Білик Леся

Б61 Душі в екзилі. Роман-трилогія. — Тернопіль: Богдан, 2012. — 328 с.

ISBN 978-966-10-2746-5

Цей роман вражає уже з першої сторінки й не відпускає, коли перегорнеш останню...

У світовій літературі нема сильнішого проникнення у фантасмагорію заробітчанства й проникливішого випису всіх його нюансів (від розпачу до бравади), аніж оця, шановний читачу, книга.

Світ тут і стискається в глевку та темну грудочку болю, й розкрилюється нетривкою надією...

Читайте, це треба знати, зрозуміти, відчутти, перейти, аби змогти підвести із колін душу.

УДК 82-3
ББК 84.4(Укр)-4

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути використана
в будь-якому вигляді без дозволу видавця.*

ISBN 978-966-10-2746-5

© Білик Леся, 2012
© Богдан, майнові права, 2012

Частина I

Всі дороги ведуть до Риму

Будемо співати пісню надії
а що залишиться потім не знаю
і де знайдемо джерела
що дають вологу життя не відаю
бо проганяю щораз сум'яття
квіти японської красуні
серед атомного хаосу
беріть гарне серцем
щоб не зникало
а все погане буде бігти і гавкати
не оглядайтеся
світло веде чистих серцем
а над прірвою зупиніться
і пройдіть кладкою хоробрих
не знайте страху
є лиш безсмертя духу
на цій землі все одно
дбайте про красу тіла
зовнішне має відповідати суті
якщо прагнеш досконалості
ікла є і у граційного тигра
щоб не побачили його незахищеності
перед злом сатани
перемогати значить вилушувати
Божественне з клубка ікол
не завжди той хто тримає зброю
буде стріляти у вас
Оранто здійми руки
захисти чистих серцем
будемо співати пісню надії.

Мені набридло це життя... Я їду в Італію. Вся наша вулиця спорожніла. Добровільна мобілізація. Перший Український — Польща. Другий Український — Італія. Третій Український — Іспанія. Фронтів більше, ніж у Другу світову. Є ж іще Португалія, Греція, США, Голландія, Корея...

У нас вся вулиця — розполовинені сім'ї. Одна березина сама родину покинула, пражиться тепер під золотим сонцем. Троє дітей виростають без мами. Друга, овдовівши, взяла курс на Польщу — якось раду дає, і непогано. Третя рушила до Португалії, рік працювала, щоб віддати борги з відсотками. А з цієї хати він — десь чи в Бельгії, чи у Санкт-Петербурзі, за нами — троє: молоде подружжя і розлучена молодиця — в Іспанії. Дітей виховує бабуся. Наступне подвір'я — мати кілька років пропрацювала в Італії, стягнула дочку, сама повернулася, а дочка там. Залишила чоловіка і двох дітей. Навпроти — жінка більше п'яти років у Римі і повертатися не думає.

Деякі, одержавши право на працю, приїжджають у відпустку. З нудьгою вислухавши нарікання, мовляв, на зарплату не проживеш, а ще як не виплачують вчасно, — сідають у свої буси-НЛО і зникають уночі.

Що ж, на зарплату і справді не проживеш. Ніж ставати жовчною заздрисницею і сивіти від хронічних проблем та безгрошів'я, краще самій скуштувати тих рятівних заробітків.

Дурне моє серце від початку задуманого пручалося неймовірно! Де не піду — тисне тривогою, ніби погодилася живою

лягти в труну і дати загребти себе землею. Що не побачу — накладаю на власні переживання.

Ось кілька груп рекрутів на залізничному вокзалі. Моє дурне серце читало їх погляди і плакало-ридало. І той дощ, і байдужість людей, і ота дитяча приреченість, розгубленість, страх перед невідомим або неприємним відомим. Кололи голки сони, шпигали суворими наказами офіцери.

— Чому ви говорите російською мовою? Я ж віддаю сина в українську армію!

— На каком языке хочу, на таком говорю, и уйдите отсюда, а то сейчас милицию позову!

Сутичка між молодим офіцером і добре сп'янілим батьком наростає. І вже нема Афгану, і ніхто не посилає юне життя на смерть, але ще гинуть неоперені хлоп'ята в армійських казармах і на випадкових роботах, замовлених з примхи командирів. І ніхто таку армію не сприймає патріотично. «Працювала б моя мама в Італії, як Влодкова, не треба було б мені йти до армії», — думає юнак, шикуючись у колону, яка більше нагадує зеківську, ніж новобранську. І переминаються хлопці з ноги на ногу, розгублені і знеохочені, потім йдуть покірно за розлюченим російськомовним офіцером.

Кому це потрібно? І я у своїй державі почуваюся непотрібною. Я теж розгублена, як і ті хлоп'ята. Моя дурнувата чесність розтоптана і обпльована піврічними не виплатами засобів до існування. Тепер мушу покинути свою родину, звичне для мене життя і стати на службу, правда, добровільну.

А сльози щораз проступають, і щось протестує. Отак з самоохоти покинути синочків, овдовіти при живому чоловікові, залишити без тепла і турботи свій дім, старих батьків?

Йду на розмову до бувалих. Вони вже заробили і повернулися. Квартира як лялечка. Нема в ній моїх облуплених шпалер, моїх чвертьстолітніх раковин і унітазів, моїх заклепаних алюмінієм каструль. Картинка з виставки: м'які меблі, зручність і затишок, все під руками — таке сучасне і гарне.

— У тебе теж так буде, — запевняє екс-заробітчаника Еля, горнучись у м'який сонячний халатик.

Але ж дурне серце і цьому не радіє. Страхи наростають. Нема відчуття щастя. Ти дурне, серце, ти завжди все псувало! Мертва краса? Що вигадуєш! Якась страшна пересторога в усій цій розкоші? І живий білошерстий породистий кіт Аджо здається флюоресцентним, несправжнім? Ти вигадуєш, дурне серце! Подивись лише на фото: всі усміхнені, задоволені. Море хлюпоче в їх боки.

Але поруч ще одне — розчахнутий сімейний портрет: нерівний край розлучення як самосуд. Правду відтворить уява: там, на відірваній чорно-білій половинці, був чоловік, батько двох дітей. Тепер з пошматованого клаптика усміхається samotня мама з одним плечем.

Еля квапливо поклала ниць цього обдертого свідка сімейної драми, сховавши тривожні погляди й двох донечок.

— Він тут таке без мене виробляв — розповідати не хочеться!

— А де тепер? — питаю.

— Живе в коханки. Та чи довго втримається? Я щось дуже сумніваюся... Потрібен він їй без мого донорства грошового...

Чим тут зарадиш? Ніяково мовчу. Еля проривається гіркотою:

— Не, уявляєш? Хворі нирки, виразка, а пригод шукав, коли я там гарувала!

Нарешті Еля зручно вмощується у весь цей достаток, запрошуючи і нас присісти, та, залишивши без уваги свої приватні жалі, продовжує розповідь про заробітки. Її монолог нагадує агітацію «купців», які полюють за вступниками до непрестижних навчальних закладів. Мовляв, не пропустіть нагоди вчитися у найкращому закладі країни!

— Бути лише рік навіть і не думай — мало! Настроюйся на три-чотири, тоді щось заробиш.

— А як же без жінки? — жартує чоловік.

— Нічого, треба потерпіти, — правильним тоном суворой наставниці відповідає мила Еля.

Е-е, розуме, допоможи. Я намагаюся не брехати насамперед собі. Так, не вірю більше, що моя багаторічна робота вчителя комусь потрібна. Не бачу плодів тієї праці. Задоволені ті, що віддають перевагу простому і матеріальному. Тепер вони жи-

вуть краще від мене, поблажливо наділяючи вчителя співчуттям. Ті, кого тримала в найзаповітніших куточках серця, хто тонко відчував красу і писав вірші, зрадили собі, виявилися нездатними до творення земного: сім'ї їх зруйновані, душі їх спустошені, усі можливі гріхи обплутали їх палочку-підпиралочку. Отак і шкутильгають, як живий докір моїм піднебесним мріям і урокам прекрасного, доброго, вічного. Я не туди йшла усе життя. Виходить, і не те сповідувала. Моє натхнення виявилось лише ілюзією пересічної провінційної вчительки. Не можна, скубаючи гуску, читати Шевченка. Безглуздо, змиваючи нашвидку гній з рук, філософствувати, чому Лукаш не здатний «своїм життям до себе дорівнятись». Можна, скубаючи гуску, смакувати потім її рум'яне м'ясо і насолоджуватися життям. І ніяке воно від того не сіре і не бідне. Можна, змивши гній з рук, скочити на красеня-коня, щоб відчутти вітер і розвіяти полем запах стайні. А за плечима розкрились порив волі і життєвої сили.

Який кінець мого існування і страшних зусиль? Не можу вчити і виховувати. Я буду брехати дітям, коли день у день кликатиму їх до недосяжних зір, хоч самій хотітиметься пухнастого і гарного приватного світу, який через учительську нужденність так і не змогла створити.

Чи наважусь закрити двері до минулого і жити у руслі звичайних людських потреб? Невже чекатиму, поки стану надокучливою дивачкою, потраплю до божевільні чи забомжую, як більшість моїх, колись грізних, авторитарних чи книжно-натхненних учителів?

Я надто довго вагаюсь. А треба їхати.

Знову задощило. Погано, що я навчилася читати у всьому підтекст. Це заважає просто жити. Мене проводжають ще й у Львові. Зчитую тривогу з очей, із звичних слів «бережи себе», «дзвони частіше», «все буде добре». Струмені дощу не дають навіть перевести подих, ковтаю грудку за грудкою, і хочеться, щоб раптовий постріл усе зупинив.

Я надто довго не могла відважитись. А тепер їду. Моя дорога — каскад тривоги. Хочу розповісти вам правду і нічого, крім...

Можливо, я не з того боку взялася відкривати діжку з грошима? Від початку, від самого задуму вилупилася холодна тривога, що повсякчас зростала. Я ступила на дорогу загибелі і неминучого краху? Можна що завгодно говорити про слабкість характеру, психічну неврівноваженість чи неправильне виховання, яке скалічило нас, скасувавши всі можливості вижити в цьому світі. Хай тому правда! Але те, що побачила і почула, — не фантазія хворої слабкої натури. Дивлюсь на все розплющеними од напруги очима, намагаюся не брехати насамперед собі.

— Зворушливе прощання! Оце найтяжче пережити.

Це говорить жінка з легкими фарбованими кучериками, коли двері буса, плавно хитнувшись убік, закрили миле заплакане личко мого сина. Я теж заплакала не стримуючись. А бус уже котився по львівській бруківці. Всі мовчали, тільки я схлипувала.

— Уперше їдеш? — запитує сусідка зліва. — І я... Але мене чекають.

Так знайомлюся з Ланою.

— А ви теж уперше? — питаю в легкокучерої.

— Огхо-хо, — сміється. — Я більше там, ніж тут. Маю перессо. За те уклала договір пожиттєво доглядати багатого італійця. Робота неважка і наїдаюся досхочу. На початках всяко було, — стишила голос до таємничого діапазону. — Ми, знаєш, навіть зі смітників харчувалися. А тепер — так звикла! Приїхала додому. Городу вже не маю. То я забралася до сусідки, нарвала листя з буряка, нащипала, посолила, полила оцтом, олією і аж тоді наїлася. Італійська кухня здорова від нашої. Син приїжджав до мене в Італію, але не хотів нічого робити. Всі з роззявленими писками но чекають на мої гроші, — зітхнула. — Тільки зять щось трохи береться, розкручує справу. Не марнує ніби.

Вона замовкає — озивається водій буса:

— Нічого, Наталю, не журись: старий твій має понад дев'яносто анні¹. Помре — будеш вільна.

— Помре? О, ні. Вони живуть довго, ці італійці. Так себе пильнують! 90 років — а він не є такий спрацьований, як наш хлоп. Ще сам усюди ходить, керує машиною. І пам'ятає. О-о, нічого не пропустить, — Наталя сміється. — Але я все одно навчилася користати. Вони не дурні, ті італійці, але довірливі, як діти. Дає мені гроші на м'ясо. А я на купування йду в собачий магазин. Товар такий самий якісний, але набагато дешевший, бо для псів.

— І різниця в кишені? — сміється бусист.

— Але ж м'ясо таке саміське! Наші діти, як ростуть, і такого не бачать. То я маю себе картати за брехню?! Яка шкода моему Раджі: нажереться, перес...я — і тої самої! Головне — показати, що ти йому все приготувала по-науковому: у розрахунку — стільки-то калорій, зеленина, вітаміни АБЦ.

По хвилі мовчання знов:

— Так уже тих старих в Італії опікають, щоб і з'їли всього по нормі, щоб процедури їм зробити, як належить доглядом. Годинка — скляночка соку, за дві — бананчик, опівдні — йогуртик, а на вечір заздалегідь овочі відварити (цілу годину!), щоб з мансарелою² і лимоном смакували.

— Таке-то в них, виходить, головне, — роздумує Лана над почутим, — їсти, пити...

— І в ліжку лежати, — сміючись, підсумовує Наталка. — А я все життя отак робила: прання, кухня, городи — безкінечна крутанина, і нічо не бачила. Якось пішла на поле, сонце в'ялить, голова паморочиться! Збираю квасолю. І що мені з тої праці було? Тут, правда, теж наробишся. Але ж гроші платять!

Її на хвилю зупиняє якийсь спогад за вікном.

— Дітям я вже сказала: «Якби щось там зі мною сталося, померла б чи що, — додому не везіть, не забирайте, бо це ж витрати!»

Від тих розмов я замовкаю надовго. Не хочу говорити навіть про погоду.

¹Анні (італ.) — роки

²Мансарела (італ.) — вид сиру

— Ти якась неправильна, — після тривалих спостережень підсумовує Наталка розчарованим тоном. Наче я і справді її чимось скривдила.

— Неправильні теж живуть! — миттю відпасовую. І знов мовчу.

Думаю про своє, аж поки не заколисує ніч. Мені завжди по-космічному сумно, коли стуляються двері електрички чи автобуса, ховаючи від мене образ дорогої людини. Якби була псом, завила б. І немає значення, по яку сторону розлуки опиняюся — чи серед тих, що їдуть, чи серед провозатих.

Розгубленість і самотність. Чому плаче душа, коли пливе у морі зір? Така краса, а вона квилить, як покинуте кошеня. Пес, кошеня, поранена пташка. Хто-небудь такий, що потребує захисту і любові.

Сірий намет неба солдатською мискою накрив нас: дощ цілу дорогу.

— Бачите, Україна плаче за вами, — який же він ненав'язливий розрадник, наш бусист Дорко.

— Хіба земля, але не держава, — озивається Лана.

— Та воно, Лано, все у цьому світі відносне. До нас, наприклад, тікають зі Сходу. Вже кілька тисяч мігрантів є. Значить, їм тут добре. Ну, а наші на Захід тягнуться. Так-от виходить...

Бусист замовкає, а мені здається, що він і далі жебонить. Це говорить мотор: машина плавно і швидко летить трасою.

— Дивіться, а в Польщі корови такі ж, як у нас! — вигукує Лана і розчаровано додає: — Хіба то закордон? Таке і в Україні побачиш.

— Ти на дороги дивись, — сміється другий шофер — Валько. — Або, ліпше, слухай. Якщо твої звинини не підскакують на вибоїнах, значить, закордон.

Я і далі мовчу. Підсумовую свої дії. Всі перепони пододала. На щастя, візу відкрили. На щастя, кордони перетнула. На щастя, рекет не забрав до копійки... Тільки відчуваю...

...Відчуваю, що чимось дратую пасажирок. Кордон з Італією. Виходимо з буса. Лана не хоче міняти долари. Фундую їй візит до виходка, бо маю євро. Повертаючись до буса, намагаюся не спокушатися вітринами. А так хочеться купити яко-

гось напою або морозива! Ні, хтозна, що мене ще чекає. Гроші треба заощаджувати.

Наталя і Лана вже коло машини, над чимось безтурботно регочуть і розгортають вафельні фужерчики з кольоровими горошками.

— Дивись, — нащось каже Лана. — Наталя купила мені італійського морозива!

І, широко розпруживши язика, лизнула солодку прохолоду (майже реклама!). Я знизала плечима і стала осторонь, щоб за тих кілька хвилин відпочинку подивитися на красу гір. Мої супутниці, перезирнувшись, раптом порскають сміхом.

— На, доїж! — Наталя простягає мені недолизані монетки солодкого льоду на вафельній підставочці. — Не хочеш?

— Не хочу, дякую.

— Гидуєш?

— Ні, просто не хочу.

Замовкаю з грудочкою жалю в горлі: чому спочатку не запропонували? Лані ж я не шкодувала грошей на полегшення організму.

В'їжджаємо у той італійський чобіток день і ніч. Він ніби безрозмірний, як рукавичка з народної казки («Хто-хто в рукавичці живе?»). Емігранти плинуть і плинуть.

Нічний Рим. Яскрава пастка. Коло Терміні людно: сміх, вереск, строкатість убрань. Їм весело, але не мені.

— Щось тебе, Людо, ніхто не зустрічає, — підтрунє Валько, а потім уже співчутливо розраджує: — Не журись, з нами не пропадеш. Давай номери телефонів.

Я подаю тільки один певний. Чекаю. Тривога жбурляє мене у напівзабуття.

Ніч і вогні. Десь далеко мій дім. Моя втома і сіра буденність, мое роздратування і незадоволення побутом. Тут — безмежність чужини, безрозмірність комфорту і розкоші. Тут вогні чужого великого міста і моя розпачлива самотність. Якою теплою і рідною здається тепер моя бідна домівка! Якою великою в любові...

Бус хитнуло: то пройшла ватага парлякіно (безперервно балакають), важко зрозуміти: сперечаються вони чи сваряться. Я зіщулююся в куточку спорожнілого салону і час від часу заглядаю у вікно.

Темрява і вогні. І суєта багатолюддя. Серце перелякане, тремтить. Воно, мабуть, не витримає напруги — розірветься на шматки. І будуть скривавлені клаптики розпростерто літати над цим багатолюдним безмежжям вічного міста, як у салоні космічного корабля: наштовхуватимуться на щось постійно і відпливатимуть. У тому повільному футболі ніхто не відчує їх розпачливого крику.

А вже мій напівсон-марення втягується прохолодою римської підземки. Ведуть на квартиру. Хтось там незадоволено буркоче, хтось цитькає. Мені ж не до нюансів — падаю в сон.

Уранці знайомлюся з іншими квартирантами: молоде подружжя, що чекає дитини. Він із сережкою у вусі і швидким поглядом злодія, вона мила, привітна. І разюча їй протилежність — головна винаймачка помешкання. Ходить як хмара, копає все, що бачить. А бачить багато, бо погляд униз. Усі її боляться: часто зривається на нестримний крик. Я кладу їй шість євро на стіл і хочу йти. Вона піднімає очі. Дитино моя, то ти таке молоде? Тобі щось дуже болить? Чому незмірна мука в гарних карих твоїх оченятах? Невже тільки гроші можуть зняти з тебе маску мегери?

Вона мовчить і я мовчу. Але промовляє понеділковий ранок.

— Вам краще знайти квартиру, де всі такі, як ви, що шукають роботу. А у нас тут, бачте, погодинники — лонгорарію.

Звичайно, я так і вирішила. Речей небагато. Заберу відразу. Все.

Я за ворітьми. Переді мною цілий Рим. Зі мною — нікого. Куди йти? Кого питати? Не знаю.

Простую навмання. Кроки — все швидше і швидше, ніби тікаю — чи від самої себе, чи від розпачу. А вулиці все крутіші, а рослинність все екзотичніша. Зайшла в нікуди. Глухий кут. І не питаю, без мови німа.

Кам'яна можуть Риму. Туристи з роззявленими ротами захоплено клацають фотоапаратами і скрекочуть камерами. Я си-

джу сама на лавці обличчям до огороженого старого міста. Бачу уламки колон, древні хідники, що знали ще, мабуть, Нерона і кроки гладіаторів. Я голодна і покинута, не певна, де зустріну ніч. Уламками сухого печива годую себе, голубів і горобця. Голубів багато, він — один. Робить неймовірні зусилля, щоб вихопити і собі крихту. Їх багато, він — один, бачите. Вони поважно собі годуються, воркочучи поміж себе. Горобчик має свою мову, але мовчить: вся енергія йде на винахідливість і кмітливість. Яка там самоповага, якщо серед господарів становища ти всього лиш горобець і не хочеш гинути від голоду! Гідність, маленький пташку, затовкаєш всередину, і такий щасливий, коли вихопиш більший кусник! Тікаєш за кордони залізної огорожі, поспішно споживаєш здобуте і аж тоді щебетнеш, бо ж і ти птах!

Сльози котяться мені з очей:

— Чоловіче, я тобі не прощу, що ти кинув мене в цей чужий край, не прощу!

Оглядаюся, чи хто не почув мого розпачу. О Боже, не слухай дурної. Хіба він винен? Сама так вирішила. Отепер тут, а чоловік — в Україні.

До мене, приглядаючись пильно, наближається молода жінка у спортивному костюмі з наплічником.

— Ти українка? — питає. — Я зразу побачила. Тільки наші носять шлюбний перстень на правій руці. І от сльози. Яка біда? Уперше в Римі? І без роботи? Їдь до Ватикану, там наші збираються. І на квартиру влаштуєшся.

Так несподівано я опинилася на Оттавіано, серед численного гурту українських заробітчанок. Якась молода чорнявка, взявши руки в боки, зосереджено розглядається навсбіч. Побачивши літнього синьйора, жартує: «Іване, га, Іване, тебе не тре' водити — пасаджате? Га? Я б водила тебе, бо шукаю роботи».

Італієць української не розуміє, але зупиняється.

— Що вилупився? — чорнобривка уже не жартує. — Слабий на голову? А... ти хочеш фаре море¹? Йди ти..., старий слоню!

Вона гидливо спльовує і відвертається:

¹ Фаре ля аморе (італ.) — кохатися.

ЗМІСТ

1. ЧАСТИНА I. Всі дороги ведуть до Риму.....3
2. ЧАСТИНА II. Хочемо раю на землі.....87
3. ЧАСТИНА III. Не дивись у дзеркало принади227

Леся Петрівна Білик

Народилася 4 травня 1956 року в місті Осинниках Кемеровської області (Росія). Шахтарське місто для української родини мало тільки два кольори — чорний (вугілля) і білий (сніг).

Дитинство було школою виживання і гарту. Батьки навчили поважати гідність інших людей та любити життя попри будь-які випробування. Десяти томник творів Лесі Українки став Україною на чужині. На Батьківщину родина повернулася 1969 року.

Два роки жила і навчалася на Херсонщині. Середню школу закінчила у Зборові Тернопільської області.

Вищу філологічну освіту здобула в Івано-Франківському педагогічному інституті ім. В. Стефаника (нині Прикарпатський університет). Учителювала на Київщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині. Відмінник освіти України.

Член Національної спілки письменників України (2007).

Лауреат Всеукраїнського конкурсу радіоп'єс «Відродимо забутий жанр» 2008 року (п'єса «Рондо Кароля»). Новели, романи та п'єси авторки були опубліковані в журналах «Дзвін», «Літературний Тернопіль», «Золота пектораль», «Холодний Яр», «Січеслав», в альманасі «Курінь».

Заміжня, має двох синів.

Працює також у творчому тандемі з чоловіком, журналістом Леонідом Біликом. Подружжя є лауреатами конкурсу «Коронація слова» 2007 року (роман «Сьоме небо леді Арс», що вийшов друком у видавництві «Богдан»), 2009 року (п'єса «Переступи поріг») та Всеукраїнського конкурсу радіоп'єс «Відродимо забутий жанр» 2011 року (радіоп'єса «Дев'ятий день»).

На перший погляд, нова книжка Лесі Білик «Душі в екзилі» — це твір про перипетії заробітчанського життя, а насправді — про митарства людської душі у глобалізованому світі.

“КНИГА ПОШТОЮ” А/С 529
м. Тернопіль, 46008
т. (0352) 287489, 511141
(067) 3501870, (066) 7271762
mail@bohdan-books.com

Літературно-художнє видання

БІЛИК Леся
ДУШІ В ЕКЗИЛІ

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактор *Ірина Дем'янова*
Обкладинка *Ростислава Крамара*
Комп'ютерна верстка *Нелі Домарецької*

Підписано до друку 29.01.2012. Формат 84×108/32.
Папір офсетний. Гарнітура Galleon. Умовн. друк. арк. 17,22.
Умовн. фарбо-відб. 17,22.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга — Богдан, просп. С.Бандери 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48; 52-19-66
office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-2746-5

9 789661 027465